

דמיינו חוק האוסר הרג של בעלי־חיים לשם אכילת בשרם. אין זו הצעה אופרטיבית. אם הרעיון יעלה על סדר היום, רוב הסיכויים שתעשיית הבשר היא שתעלה אותו כאמצעי רטורי – כתסריט אימים על מה שפעילים למען זכויות בעלי־חיים עוד עלולים לעשות לאזרח מהשורה, שכל מבוקשו שיניחו לו לאכול בשקט את השניצל שלו. רשימה זו אינה מכוונת להציב דחליל קש שישמש את תעשיית הבשר כדי לנגח את מתנגדיה. עם זאת, יש עניין בניסוי רעיוני הבוחן את התנאים שיאפשרו איסור כזה. התנאים לאיסור כזה ודאי לא הבשילו וכיום הוא נראה מנותק מהמציאות, אך הניצנים לתנאים שיאפשרו אותו קיימים. הרטוריקה המשפטית כבר כוללת גרעינים רעיוניים שעשויים להצדיק איסור מעין זה והמציאות החברתית־כלכלית כוללת גרעינים מטריאליים שעשויים לרחוף להנהגתו.¹ התערבות חברתית בהרגלי האכילה של האדם, במיוחד באכילת בשר, איננה דבר חדש. לאורך ההיסטוריה אפשר למצוא איסורים על מזונות מסוימים, כללים בנוגע להכנת המזון ולאכילתו, התניה של האכילה בטקסים וכיוצא באלה. חלק מהכללים האלו מקורם בתחושה לא נוחה בנוגע לנטילת חיים. כך, המקרא אוסר על אכילת הדם "כי הדם הוא הנפש ולא תאכל הנפש עם הבשר",² ומאמרות הקיסר ההודי אשוקה,³ המשקפות מדיניות ממלכתית המכוונת לצמצום של צריכת הבשר, מנומקות בעיקרון של אי־אלימות. בימי הביניים היתה הצמחונות מאפיין חוזר בקרב קבוצות שהכניסיה ראתה ככופרות. הצמחונות היתה כה טיפוסית לקבוצות אלו שהיא היתה אינדיקציה מספיקה כדי להעלות אנשים על המוקד.⁴

ההימנעות של חברי הקבוצות הללו מאכילת בשר נבעה לא רק מאי־נוחות ביחס לנטילת חיים. היא נבעה גם מהקישור של אכילת בשר לכוחנות, לשחיתות, לחומרנות ולמעמדות השליטים. לאסוציאציות אלו היה בסיס כלכלי: בחקלאות המסורתית שימשו בעלי־חיים בראש ובראשונה כאמצעי ייצור – לנשיאת משאות, לעבודות חקלאיות ולהפקת צמר וחלב. הריגתם לשם אכילת בשרם פגעה באמצעי הייצור. התנהגות בזבזנית כזו אפשרית רק לאנשים עשירים מאוד או כביטוי של הקרבה באירועים מיוחדים. לחלק מהחוקים הדתיים והמנהגיים המסדירים את אכילת הבשר יש שורשים כלכליים־חומריים. ההגנה על הפרה בחברה ההודית עשויה להיות קשורה לחשיבות הפרה עבור

* פעיל לשחרור בעלי־חיים, בין היתר במקצועו כעורך־דין. בעבר עבד במוקד להגנת הפרט, בהגנה על זכויות אדם בשטחים הכבושים. כיום הוא מרכז את תחום החיות במשקים בעמותת תנו לחיות לחיות. וולפסון פרסם מספר מאמרים אקדמיים על הגנת בעלי־חיים במשפט, ומעביר קורס בנושא באוניברסיטת תל אביב.

1 ברשימה זו אתמקד בתעשיית הבשר, אך הטיעון תקף לגבי כל תעשיות המזון מהחי והתעשיות השלובות בהן (כגון עור, צמר ופוך). חלקים מהטיעון רלוונטיים גם לתעשיות אחרות הכרוכות בפגיעה בבעלי־חיים כגון תעשיית הפרוות ותעשיית הניסויים בבעלי־חיים.

2 דברים יב 23.

3 מאמרות אשוקה (יוסף רופא מתרגם, 1968).

4 לסקירה של התופעה ראו (COLIN SPENCER, VEGETARIANISM: A HISTORY (2004).

הכלכלה בתת-היבשת: הטאבו הדתי על שחיטת פרות מגן על אוכלוסיות חלשות מפני הלחץ למכור אמצעי ייצור במצבי מצוקה.⁵ דיני הכשרות היהודיים מתירים לאכול רק בהמות מעלות גרה, שבזכות יכולתן לעכל תאית אפשר לגדלן בלי שתיווצר תחרות על גרעינים בין בני-אדם רעבים ללהם לבין מגדלים של בעלי-חיים.⁶ המפסידים בתחרות כזו יהיו האנשים המוחלשים בחברה.

מניעים דתיים פסולים בעינינו כעילה להתערב באורחות החיים של הפרט. אנו מאמינים שהמשפט אינו צריך לעסוק ביחסים שבין האדם לעצמו (או בינו לבין אלוהיו). לעומת זאת מוטל על המשפט לעסוק ביחסים שבין אדם לבין חברו, והטענה בדבר חסינות המרחב הפרטי אינה יכולה לעמוד כשמדובר בהתנהגות שיש לה קרבן ברור או נזק חברתי ממשי. החופש שלי לנופף במזלגי מסתיים כשהוא פוגע באף של זולתי. אם כן, האם הרג בעלי-חיים לשם אכילת בשרם נוגע רק בי או שמא גם במישהו אחר (ובמיוחד כבעל החיים שנהרג)? במילים אחרות: האם הרג כזה הוא מעשה פרטי או ציבורי? וכפועל יוצא מכך: האם התערבות בפרקטיקה זו חודרת לצלחת הפרטית – או שמא הבחירה לאכול בשר פולשת לספירה הציבורית ולמרחב המוגן של בעל-החיים כזולת?

גידול והרג של בעלי-חיים לשם אכילת בשרו אינם נעשים בתחום הפרט ובהסכמה. מדובר באינטראקציה חברתית שיש בה קרבן ומקרבן.⁷ הקרבנות הם עשרות מיליארדי תרנגולות, חזירים, פרות ודגים הנהרגים ברחבי העולם מדי שנה ומייחלים להיענות לקריאה "צאו לי מהצלחת!". אולם, על פי רוב משמיעים את הקריאה "צאו לי מהצלחת!" דווקא אוכלי מוצרים מהחי, ולא כלפי בעלי-החיים שבצלחותיהם אלא כלפי טבעונים העוסקים בפעולות הסברה ומחאה. בניגוד למשתמע מהקריאה, הטבעונים אינם מנסים להיכנס לצלחות של האנשים אלא לתודעתם; הם אינם כופים דבר אלא מציעים לפקוח עיניים לעובדות.⁸ כמעט כל בעלי-החיים המשמשים לתעשיית המזון גדלים בסככות צפופות ומזוהמות ובתנאים שאינם מאפשרים להם לממש כמעט אף אחד מצרכיהם הטבעיים. הגוף של בעלי-החיים עוות לצורכי התעשייה ונהפך עבורם למקור לכאב ולמחלות. קטיעת אברים והשחתתם היא פרקטיקה מקובלת. בתעשיות העוף, במדגרה הפועלת לפי תקנים "הומאניים",⁹ אפרוח שבקע

5 דוגמה אחרת להגנה על אמצעי הייצור של השכבות החלשות היא מוסדות השמיטה והיובל ביהדות, המבטיחים שאדם לא יוכל למכור לצמיתות את עצמו או את אדמתו ושלא ייקלע לחובות בלתי-נגמרים.

6 פיטום של בקר בגרעינים, כמקובל בתעשייה היום, המצטרף להזנה בגרעינים של עופות וחזירים, יוצר תחרות בין תעשיית החי לבין הצרכים של אוכלוסיות ברחבי העולם החיות בחוסר ביטחון תזונתי. כמו כן, גידול בקר במרעה בהיקפים של ימינו יוצר עומס אקולוגי שאינו ברי-קימא.

7 המונח "קרבן" עצמו שואל מפולחן ההרג של בעלי-חיים, לרוב לשם אכילת בשרם.

8 לתיאור נרחב יותר של תעשיות החי ולטיעונים מקיפים נגד אכילת מזונות מהחי ראו פיטר סינגר **שחרור בעלי-החיים** (שמואל דורנר מתרגם, 1998); וכן ג'ונתן ספרן **פּוּיֵר לֵאכּוּל בֵּעֲלֵי חַיִּים** (נעמי כרמל מתרגמת, 2010).

9 אופן ההמתה של אפרוחים מוסדר כיום בנהלים של משרד החקלאות. יש גם טיוטת תקנות בנושא, שהעניקה השראה לשיר של אגי משעול "אפרוח" ערה 8 (2013). לסטנדרטים להמתה "הומאנית" של אפרוחים ראו **HUMANE SLAUGHTER ASS'N, CODE OF PRACTICE FOR THE DISPOSAL OF CHICKS IN HATCHERIES** (2nd ed. 2001).

"פגום" מהביצה צפוי להיגרס בעודו בחיים, להימעך למוות בין גלגלי שיניים או להיחנק בגו. זה גם הגורל של אפרוחים זכרים מזנים המיועדים להטלת ביצים, בין שאחיותיהם ייכלאו בכלובי רשת צרים ובין שיישלחו לסככות הצפופות המשווקות "ביצי חופש". אפרוח "סוג א'" יישלח לסככת גידול: עיוותים גנטיים, תוספי מזון ומניפולציות סביבתיות יגרמו לגופו (ובמיוחד לאברים הרווחיים יותר) לגדול במהירות. הוא יסבול מצליעה (עד כדי קריסה), מקשיי נשימה ומכוויות בעור כתוצאה מרביצה על מצע ספוג לשלשת. חלק מהאפרוחים ימותו מתסמונות שמקורן בעומס על הלב והריאות.¹⁰

הפעילים המנסים "להיכנס לנו לצלחת" מחזיקים באמתחתם נתונים המגובים בתיעוד וידאו, בספרות חקלאית ובמחקרים מדעיים. לרוב הפעילים מתמקדים בפרקטיקות הכרוכות בכאב פיזי חריף ומתמשך. לעתים הם נוגעים בחסכים התנהגותיים קיצוניים של בעלי החיים בתעשיית המזון כגון כליאה של חוזרירים במכלאות חשופות ונטולות גירויים, בלי אפשרות לנבור בקרקע, לספק את סקרנותם הטבעית, להתרוצץ ולשחק. רק לעתים רחוקות הם מזכירים שכל תעשיות החי מבוססות על פירוק של מסגרות משפחתיות וחברתיות. אפרוחים בוקעים במדרגה ולא תחת כנפי אמם; עגלים מופרדים מאמותיהם מיד אחרי לידתם וחזירים – כשהם רק בני ארבעה שבועות. תנאי הכליאה, המיון וההרג לא מאפשרים לבעלי-החיים תמיכה, התפתחות ותהליכי לימוד שמעניקים חיים בעדר או בלהקה רבי-דוריים, בגודל ובהרכב טבעיים.

כדי לטעון שהפרקטיקות האלו נעשות בספירה הפרטית (למשל, בין החקלאי לבין רכוש ולא בינו לבין בעלי-החיים כזולת) נחוץ לחפצן את בעלי-החיים לחלוטין. רק אז האפרוח אינו קרבן של גריסתו. רק כשהתרנגולת אינה "מישהו" אלא רק "משהו" אין "מי" שנפגע כשכולאים אותה בכלוב צר. ההסכמה המשפטית כיום היא שיש מי שנפגע במעשים האלו ושהאפרוח והתרנגולת הם "מישהו" ולא רק "משהו". המשפט הישראלי, כמו שיטת משפט אחרת, מעניק לבעלי-החיים זכויות משפטיות מסוימות. כך, למשל, חוק צער בעלי-חיים (הגנה על בעלי-חיים), התשנ"ד-1994, אוסר על "התעללות" בבעלי-חיים. בית המשפט פירש הוראה זו וקבע (בדומה למקובל במשפט המשווה¹¹) שהיא אוסרת על פגיעה בבעלי-חיים לא

10 למידע מפורט על גורל התרנגולים בתעשיית העוף ראו למשל *Report of the Scientific Committee on Animal Health and Animal Welfare: The Welfare of Chickens Kept for Meat Production (Broilers)*, SANCO.B.3/AH/R15/2000 (Mar. 21, 2000); ROYAL SOCIETY FOR THE PROT. OF ANIMALS, PAYING THE PRICE: THE FACTS ABOUT CHICKENS REARED FOR THEIR MEAT (2005).

11 במשפט האנגלי פורשו ביטויים דומים לאלו שבחוק הישראלי ("cruelly abuse or torture") כמתייחסים לגרימת סבל לא נחוץ: *Ford v. Wiley* (1889) 23 QBD 203. Act 2006, c. 45, המחוקק הבריטי כבר נוקט במפורש במונח של סבל לא נחוץ, ואף מפרט בסעיף 4(3) את השיקולים שיש לשקול בהכרעה אם הסבל היה נחוץ אם לאו. גם החקיקה במדינות אחרות מתייחסת לפגיעה לא נחוצה בבעלי-חיים. כך, למשל, סעיף 1 לחוק צער בעלי-חיים הגרמני אוסר לגרום סבל לבעלי-חיים ללא טעם ראוי. ס' 4(2) לחוק צער בעלי-חיים השווייצרי אוסר לגרום לבעלי-חיים כאב, סבל או פגיעה, לרבות חרדה, או לפגוע בכבודו בכל צורה אחרת ללא הצדקה. *Tierschutzgesetz [TSchG]*, *Loi fédérale sur la protection des animaux [LPA]*, *Legge federale sulla protezione degli animali [LPAn]*, Mar. 9, 1978, SR 455,

לתכלית ראויה או במידה העולה על הנדרש.¹² בדרישה למידתיות השווה בית המשפט בין המבכנים להתרת פגיעה בבעלי־חיים לבין המבכנים להתרת פגיעה בזכויות אדם חוקתיות.¹³ החקיקה הקובעת כללים בדבר תנאי ההחזקה של בעלי־חיים במסגרות שונות – בתים פרטיים, משקים, עסקים ומעבדות – לא מותירה ספק שהערך המוגן בה הוא האינטרסים של בעלי־החיים. כך, תקנה 2 לתקנות צער בעלי־חיים (הגנה על בעלי־חיים) (החזקה שלא לצרכים חקלאיים), התשס"ט-2009, קובעת: "מטרת תקנות אלה לקדם את רווחת בעלי חיים בהיותם בעלי צרכים גופניים, בריאותיים, התנהגותיים, מנטליים וחברתיים".¹⁴

המגמה להכיר בבעלי־חיים כאינדיבידואלים ולא להתייחס אליהם כאל חפצים גרדא חורגת מהאיסורים על פגיעה לא מידתית בהם. חוק צער בעלי־חיים מעניק לארגונים להגנת בעלי־חיים את הכוח לבקש צווי מניעה אזרחיים למניעת הפרה של הוראות החוק וכן להגיש קובלנות פליליות. השופט גרוניס (כתוארו אז) כתב כי דרכים אלו "פותרות בעיה שעולה לעתים במדינות אחרות, כאשר נטען כי אין לבעלי החיים זכות עמידה בבת־המשפט".¹⁵ זכות העמידה של בעלי־החיים, באמצעות ארגונים להגנתם, הורחבה כשנקבע שיש לצרפם כצד להליכים משפטיים אזרחיים העשויים להשפיע על הזכויות (או האינטרסים) של בעלי־חיים, אם אף אחד מהצדדים המקוריים אינו משמיע את קול החיות.¹⁶ בג"ץ תיאר את הארגונים כ"מעין אפוטרופוסים המהפכים בענייניהם" של בעלי־החיים ודורשים את טובתם בבת־המשפט.¹⁷ מבחינה מהותית, האינטרסים של בעלי־חיים הם אינטרסים מוגנים שעל רשות מנהלית לשקול בכל החלטה הנוגעת להם. כך בהפעלת חוקים הנוגעים למחלות בעלי־חיים

RS 455, art. 4, para. 2. ס' 2 לחוק צער בעלי־חיים השוודי קובע, בין היתר, כי בעלי־חיים יוגנו מפני סבל וחולי לא נחוצים. § 2 Djurskyddslag (Svensk författningssamling [SFS]) 1988:534.

12 רע"א 1684/96 עמותת "תנו לחיות לחיות" נ' מפעלי נופש חמת גדר בע"מ, פ"ד נא(3) 832 (1997).

13 שם, בעמ' 856. כן ראו בג"ץ 9232/01 "נח" ההתאחדות הישראלית של הארגונים להגנת בעלי חיים נ' היועץ המשפטי לממשלה, פ"ד נוז(6) 212, 252 (2003).

14 הספק שעשוי היה להתעורר הוא שמא ההגנה על בעלי־החיים לא נועדה להגן על האינטרסים של בעלי־החיים עצמם אלא על אינטרסים אנושיים, כשם שהגנה על מבנה המיועד לשימור מיועדת להגן על האינטרס של בני האדם בערכי מורשת ולא על האינטרסים של הבניין עצמו. לעניין התכלית של חוק צער בעלי־חיים ולעניין המעמד של בעלי־החיים במשפט ראו יוסי וולפסון "מעמד בעלי־החיים במוסר ובמשפט" משפט וממשל ה' 551 (2000).

15 עניין "נח", לעיל ה"ש 13, בעמ' 242. גם בדיני הצרכנות ובדיני הגנת הסביבה ניתן מעמד לארגונים בהליכים אזרחיים, אולם במקרים אלו הארגונים מייצגים אינטרסים של בני אדם (אפשר לדון אם ראוי לתת מעמד למערכות אקולוגיות; ספק אם הדבר כבר קורה במשפט הפוזיטיבי הישראלי). במקרים אלו מתן המעמד לארגונים אינו נובע מהיעדר זכות עמידה לבעלי האינטרסים הישירים, אלא מכך שזכות עמידה זו אינה מגנה די הצורך על האינטרסים המוגנים – למשל משום שלכל בעל אינטרס כשלעצמו אין די תמריץ לפנות לבית המשפט.

16 ת"א (מחוזי מ"ר) 54789-12-11 הטכניון – מכון טכנולוגי לישראל נ' אל-על נתיבי אויר לישראל בע"מ (לא פורסם, 1.7.2012).

17 בג"ץ 466/05 ריזי נ' המועצה הארצית לתכנון ובניה – הועדה לתכנון ובניה לנושאים תכנוניים עקרוניים (פורסם בנבו, 23.2.2005).

ולמניעת מטרדים, ¹⁸ כך במתן רישיונות להפגנות, ¹⁹ כך במתן רישיונות ייבוא ²⁰ וכך בהליכי תכנון ובנייה. ²¹ בסכסוך משפחתי בנוגע להחזקת בעלי-חיים בחר בית המשפט להכריע לפי טובת בעלי-החיים ולא לפי דיני הקניין משום ש"המשפט הפוזיטיבי הישראלי אינו מתייחס אל בעלי החיים, בכל מצב, כאל חפצים אלא רואה להתייחס אליהם בעניינים מסוימים כאל יצורים חיים בעלי רוח ונשמה והעניק להם הגנה למענם הם". ²²

נוכח ההצטברות הזו של נורמות משפטיות ורטוריקה משפטית אפשר לקבוע שבמשפט הישראלי יש לבעלי-חיים מעמד שאפשר לתארו כ"אישיות משפטית מוגבלת": הם אינם זוכים למעמד שווה לזה של בני אדם אולם הם אינם חפצים גרידא. מערכת המשפט מכירה באינטרסים שלהם ואלה זוכים להגנה ²³ בכפוף לאיזון אל מול אינטרסים נוגדים. כמו כן, מערכת המשפט מאפשרת לבעלי-החיים (כאמצעות ארגונים להגנה על בעלי-חיים) להגן על אינטרסים אלו בבתי המשפט, לעתים גם אל מול המחזיקים בזכויות של בעלות עליהם. עם זאת, אפשר להציג את הדינים המגנים על בעלי-החיים כחלולים. אם אנחנו באמת מאמינים שיש לתת משקל ולו זעיר לאינטרסים של בעלי-חיים – כיצד זה אנחנו מאפשרים להחזיק אותם כל חייהם בתנאים של סבל וחסכים ולהרוג אותם למאכל בגיל צעיר – כל זאת כשאפשר להתקיים בעלות נמוכה יותר ²⁴ על תזונה מהצומח – ואף להיות בריאים יותר? ²⁵ כיצד הדבר מתיישב עם עקרון המידתיות? האם אנחנו יכולים להישיר מבט לעינינו

- 18 בג"ץ 1555/90 "חיים לבעלי-חיים" – האגודה הישראלית נגד ניסויים אכזריים בבעלי חיים נ' מנהל השירותים הווטרינריים במשרד החקלאות, פ"ד מה(1) 83 (1990); בג"ץ 6446/96 העמותה למען החתול נ' עיריית ערד, פ"ד נה(1) 769 (1998).
- 19 בג"ץ 9178/06 עמותת "תנו לחיות לחיות" נ' משטרת ישראל – מפקד מחוז ירושלים (פורסם בנבו, 8.11.2006).
- 20 בג"ץ 2830/05 צנציפר – חברה ליבוא תבואות ומספוא בע"מ נ' משרד החקלאות ופיתוח הכפר – השירותים להגנת הצומח ולבקורת (פורסם בנבו, 14.4.2005).
- 21 עת"ם (מינהליים י-ם) 12-05-44796 במקום – מתכננים למען זכויות תכנון נ' הוועדה לדיור לאומי במחוז ירושלים (פורסם בנבו, 24.11.2014).
- 22 תמ"ש (משפחה ת"א) 32405/01 פ' א' נ' א' א', פס' 5 (ג) (פורסם בנבו, 18.3.2004).
- 23 האם המשפט הפוזיטיבי מכיר ב"זכויות" של בעלי-חיים או רק ב"אינטרסים מוגנים" שלהם? בפסיקה שהובאה לעיל אפשר למצוא את שני המונחים וביטויים אחרים השקולים להם. אם ניעזר בטבלת הזכויות של הופלד, נמצא שאת האיסור לפגוע בבעלי-חיים ללא הצדקה צריכה להשלים חירות של בעלי-חיים לחיות ללא התערבות פוגענית, ואת החובה של מי שמחזיק בעלי-חיים לספק להם תנאי חיים מינימליים (חובה המעוגנת בס' 1א2 לחוק צער בעלי חיים ובתקנות לפי חוק זה) צריכה להשלים זכות של בעלי-חיים לתנאי חיים אלו. אולם, גם אם לא נשתמש במונח "זכויות" ביחס לבעלי-חיים, די בכך שמערכת המשפט הפוזיטיבית מכירה באינטרסים של בעלי-חיים ומגנה עליהם כדי ליצור את הבסיס התאורטי לאיסור לפגוע באינטרסים אלו לשם ייצור בשר.
- 24 יש, כמובן, מוצרי נישא טבעוניים שהם יקרים, אולם סל מזון המבוסס על דגנים מלאים, קטניות, ופירות וירקות עונתיים הוא זול יותר מסל מזון שיש בו משקל למוצרים מהחי.
- 25 יש ספרות נרחבת בנוגע ליתרונות התזונתיים של תזונה מהצומח. לנייר עמדה בעניין, מלב הממסד התזונתי, ראו *Position of the American Dietetic Association and Dietitians of Canada: Vegetarian Diets*, 103 J. AM. DIETETIC ASS'N 748 (2003).

של אפרוח המושלך למכונת הגריסה ולטעון שמערכת המשפט שלנו מעניקה לו כבוד כאינדיבידואל? גארי פרנציון²⁶ חידר את הדו-פרצופיות של השיטה באמצעות השוואה בין ה"צורך" שמצדיק פגיעה בבעלי-חיים לבין היישום של "הגנת הצורך" במקרים של אכילת בני אדם. בפסק הדין האנגלי בעניין דאדלי וסטפנס²⁷ נקבע שאף על סירת הצלה בלב ים, ההישרדות של חלק מהניצולים אינה מצדיקה הריגה של ניצול אחר לשם אכילתו. לעומת זאת, האכילה של צב ים שצדו הניצולים באותה פרשה הוזכרה כבדרך אגב, כעניין שלא מעורר שום בעייתיות. יתר על כן: אותה מערכת משפט שאסרה הרג של אדם לשם אכילתו – גם כצורך הישרדותי וכשלאותו אדם אין תוחלת לשרוד – מתירה הרג ואכילה של חיות בריאות לא לשם הישרדות אלא להנאת החך.

יחס מבטל זה אינו במקומו. לא פעם הקריבה מערכת המשפט אינטרסים של בני אדם כדי להגן על אינטרסים של בעלי-חיים אחרים. כך היה, למשל, כשנסגר ענף הפיטום של עופות המים בישראל, שהפדיון השנתי ממנו עמד על עשרות מיליוני ש"ח.²⁸ אכן, במערכת המשפטית – כמו בחברה כולה – יש פער קוגניטיבי בין הערכים המוצהרים לאורחות חיים.²⁹ פער זה יכול להיות קטליזטור להתפתחות שעם הזמן תעניק משקל גדל והולך לאינטרסים של בעלי-החיים – אולי עד למסקנה שכליאתם בתנאים אכזריים והרג שלהם לשם אכילת בשרם אינם מוצדקים. מבחינה מושגית, לא נחוץ לחדש דבר כדי לבסס את האיסור הזה. האינטרסים של בעלי-חיים כבר הוכרו כאינטרסים מוגנים במערכת המשפטית שלנו, ואין ספק שתעשיית הבשר פוגעת באינטרסים אלו באופן שאין שני לו. גם עקרון המידתיות כבר עוגן בדין הפוזיטיבי, והוא מורה על כך שאין לפגוע בבעלי-חיים כשאפשר להשיג את אותה תכלית באמצעים פוגעניים פחות. מאות אלפי צמחונים וטבעונים בישראל³⁰ מוכיחים יום יום שאפשר לספק את צורכי התזונה של האדם באמצעים שפגיעתם בבעלי-חיים פחותה. תזונה מהצומח היא גם זולה יותר מהתזונה מהחי, ומבחינה תרבותית היא תואמת את מסורות התזונה המקומיות (לפחות באזורנו), כפי שהיו לפני השינויים שהתחוללו במחצית השנייה של המאה העשרים.³¹ האיסור על הרג בעלי-חיים למזון אינו מצריך מהלך המרחיק לכת מעבר לכך. כך, למשל, אין צורך לקבוע שהזכויות של בעלי-חיים שוות לזכויות של בני אדם כדי לקבוע שאין לפגוע באינטרסים בסיסיים של בעלי-חיים למען גחמות לא הכרחיות של בני אדם.³²

GARY L. FRANCIONE, ANIMALS, PROPERTY AND THE LAW (1995) 26
 R v. Dudley & Stephens (1884) 14 QBD 273 27
 עניין "נח", לעיל ה"ש 13, בעמ' 220. 28
 להרחבה על הפער הקוגניטיבי הזה ועל האופן שבו הוא פועל ראו MELANIE JOY, WHY WE LOVE DOGS, EAT PIGS, AND WEAR COWS: AN INTRODUCTION TO CARNISM (2011) 29
 לפי סקר שהתפרסם בינואר 2014, 8% מאוכלוסיית ישראל מגדירים את עצמם כצמחונים ו-5% – כטבעונים. ראו אפרת אהרוני "סקר: רבע מהישראלים הפחיתו אכילת בשר, 10% הפכו לצמחונים" גלובס 2.1.2014. סקרים אחרים מצביעים על מספרים דומים. 30
 לסקירה של התזונה בפלסטינה-א"י בשנות הארבעים ראו W. J. VICKERS, PALESTINE DEP'T OF HEALTH, A NUTRITIONAL ECONOMIC SURVEY OF WARTIME PALESTINE 1942-1943 (1944) 31
 לטיעון שלפיו אין צורך לשלול את הסוגנות (אידיאולוגיה הרוגלת באי-שוויון בין בני האדם לבין בעלי-חיים אחרים) כדי לשלול את רוב צורות הניצול של בעלי-חיים ראו TZACHI ZAMIR, 32

מהלך משפטי של איסור על הרג בעלי-חיים למזון לא יכול להתחולל מהיום למחר. אפשר להניח שיקדמו לו מהלכים מתונים יותר, ובראשם ביטול של הסדרים משפטיים המעוררים ייצור, ייבוא וצריכה של מוצרים מהחי. רוב מוצרי הצריכה שבפיקוח הם ביצים ומוצרי חלב, כולל חמאה, שמנת וגבינות קשות. החוק מגדיר בין המטרות של מועצת החלב³³ והמועצה לענף הלול³⁴ – לעודד צריכה של מוצרי חלב ושל מוצרי עוף. בראש שתייהן יושבים נציגי ממשלה, אבל רוב חבריהן הם מתעשיות העוף והבקר. חוק הגליל, התשמ"ח-1988, מסייע ליישובים, בעיקר יהודיים, באמצעות תשלומי העברה למחזיקים במכסה לגידול עופות. מענקים ניתנים גם למגדלי בקר כדי שיפחיתו את הזיהום הסביבתי או כפיצוי בגין הפחתת מכסים. תקציב המדינה מממן עבור תעשיות החי שירותי מחקר והדרכה, מערך ביטוחי ושירותים וטרינריים העוסקים גם במניעת מחלות שכל פגיעתן היא ביציבות התעשייה. לאור המורכבות של המנגנונים לסכסוד החקלאות, קשה לקבוע מה היחס בין התמיכות בענפי הצומח לתמיכות בענפי החי.³⁵ עצם התמיכה בחקלאות והמעורבות הממשלתית באספקת המזון הן מבורכות – אולם עליהן להתבסס על מדיניות מזון מקיימת. כפי שנראה מיד, התמיכה בתעשיות החי מנוגדת לאינטרס הציבורי. בה בעת שגורמים בתעשייה מהלכים עלינו אימים בחדירה של טבעונים "קיצוניים" לצלחת האוכל הפרטית, הממשלה מקדיחה ללא חשבון את קדרת האוכל הציבורית בבשר, בביצים ובחלב.

תעשיית החי מעמיסה נטל כבד על המשאבים של כדור הארץ. דוח האו"ם משנת 2006, על הנזק הסביבתי של תעשיות החי,³⁶ מאשים אותן בבירוא יערות גשם כדי לפנות קרקע למרעה ולגידול מספוא, בהרס קרקעות, בזיהום מים, בפליטת אמוניה הגורמת לגשם חומצי, בפגיעה במגוון הביולוגי ועוד. הנתון המוכר ביותר מהדוח הוא שתעשיות החי אחראיות ל-18% מהפליטה של גזי החממה מעשה ידי אדם: יותר ממגזר התחבורה כולו.

דוח של ארגון גרינפיס משנת 2012 ממליץ לאפשר חקלאות-חי רק באופן שלא יתחרה במישרין על משאבים היכולים להזין בני אדם. לפי המלצה זו אפשר לגדל בעלי-חיים במרעה בשטחים שאינם מתאימים לחקלאות צמחית וכשהדבר אינו פוגע במגוון הביולוגי. כמו כן, אפשר להאכיל בעלי-חיים בתוצרת לוואי ובשאריות של חקלאות צמחית ושל תעשיות המזון. אימוץ גישה זו יחייב לצמצם את הצריכה השנתית לנפש של מוצרים מהחי בכל

.ETHICS & THE BEAST: A SPECIESIST ARGUMENT FOR ANIMAL LIBERATION (2nd ed. 2014)

33 חוק תכנון משק החלב, התשע"א-2011.

34 חוק המועצה לענף הלול (ייצור ושיוק), תשכ"ד-1963.

35 עם זאת, בכל הנוגע לתמיכות המתייחסות למוצרים חקלאיים מסוימים (Single Commodity Transfer) ישנה הטיה לטובת מספר מוצרים מהחי. ראו OECD, AGRICULTURAL POLICY MONITORING AND EVALUATION 2015, AT 170 (2015)

36 HENNING STEINFELD ET AL., FAO, LIVESTOCK'S LONG SHADOW: ENVIRONMENTAL ISSUES AND OPTIONS (2006)

העולם ל-12 ק"ג בשר ול-26 ק"ג חלב.³⁷ הצריכה השנתית הנוכחית לנפש בישראל היא 71 ק"ג בשר ו-181 ק"ג חלב.³⁸

מסמך מעניין במיוחד בהקשר הסביבתי-כלכלי הוא המאמר של הכלכלנים גודלנד ואנהנג שפרסם מכון וורלד-ווטש.³⁹ גודלנד ואנהנג מתחו ביקורת על תחשיבי האו"ם בדבר האחריות של תעשיות החי לשינוי האקלים – והעמידו אותה על 51% מהפליטות כתוצאה מפעילות אנושית, ולא 18% – הם תיארו את ההזדמנויות הכלכליות הגלומות נוכח נתונים אלו בייצור ובשיווק של מקבילות מזון מהצומח.

לשיקולים הסביבתיים להפחית את צריכת המזונות מהחי מצטרפים שיקולים בריאותיים. צריכת מוצרים מהחי מקושרת לשורת מחלות – מזיהומי סלמונלה ועד השמנת יתר, אוסטאופורוזיס, מחלות לב וסוגים של סרטן. מעבר לסבל האנושי הכרוך במחלות, הן פוגעות בפירון במשק ומטילות עומס כלכלי על שירותי הבריאות ועל שירותים חברתיים אחרים.⁴⁰ שיקול נוסף הוא ריבונות מזון, דהיינו: היכולת של חברה לספק בעצמה את צרכי המזון שלה. יותר מ-80% מבשר הבקר שהישראלים אוכלים מקורו בייבוא, ותעשיות העוף והחזיר תלויות במזון מיובא להאבסתם. התלות בייבוא חושפת את המשק הישראלי למשברי מזון שמקורם בתנודות המחירים בשוק הגרעינים הגלובלי. גם במדינות אחרות – בעיקר מדינות מתפתחות – העלייה בצריכת המוצרים מהחי פוגעת בריבונות המזון, בין בשל הצורך לייבא מספוא ובין בשל המרה של גידול מזון לאוכלוסייה המקומית בגידול של מספוא להזנת בעלי-חיים ולייצוא.

הנזקים הסביבתיים, הבריאותיים והכלכליים של תעשיית המזון מהחי יכולים כשלעצמם להצדיק, מבחינה ערכית, מהלכים משפטיים להגבלתה. לצורך רשימה זו לא אבחן אפשרות זו. לצורך הדיון הנוכחי חשיבותם של נתונים אלו נעוצה בכך שהם יוצרים תנאים חומריים שהופכים את תעשיית החי לתעשייה שאינה בת-קיימא. הצבעתי על כך שהעקרונות שכבר הוכרו במערכת המשפט (ההכרה בבעלי-חיים כבעלי אינטרסים מוגנים ועקרון המידתיות)

37 Greenpeace, *Ecological Livestock* (Greenpeace Research Labs. Tech. Report (Review) 03-2012, 2012).

38 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה שנתון סטטיסטי לישראל 65 לוח 19.23: מאזן אספקת מזון (2014).

39 Robert Goodland & Jeff Anhang, *Livestock and Climate Change: What if the Key Actors in Climate Change Are... Cows, Pigs, and Chickens?*, WORLD WATCH MAG., Nov.–Dec. 2009, at 10.

40 כך, למשל, לפי הערכה של ה־American Heart Association, מחלות לב ושכב גרמו בשנת 2011 בארצות-הברית להוצאות בריאות ישירות בסך 195.6 מיליארד דולר, ולהפסדי השתכרות בסך 124.5 מיליון דולר כתוצאה ממוות מוקדם. בחישוב לא נכללו פגיעות אחרות בפירון העבודה Dariush Mozaffarian et al., *Heart Disease and Stroke Statistics — 2015 Update: A Report from the American Heart Association*, 131 CIRCULATION e29, e310 (2015). לפי הערכה אחרת, העלות של השמנת יתר למעסיק אמריקני, בשילוב של עלויות טיפול רפואי עם הפסדים בשל היעדרויות מהעבודה, עומדת על 277 אלף דולר לחברה בת אלף מועסקים. Eric A. Finkelstein & Derek S. Brown, *Why Does the Private Sector Underinvest in Obesity Prevention and Treatment?*, 67 N.C. MED. J. 310 (2006).

מחייבים, מבחינה לוגית, איסור על פגיעה בבעלי-חיים ועל הריגתם לייצור מזון. עם זאת, קשה להאמין ששינוי מעין זה יכול להתחולל רק מתוך הכרה פנימית במסקנות הנגזרות מהערכים שבהם אנו מחזיקים. כדי לממש את השינוי הערכי נחוצים תנאים חומריים מתאימים. האיומים הכלכליים והסביבתיים הטמונים בתעשיית המזון יוצרים את התנאים החומריים האלו.

האילווצים הכלכליים שתיארת יכולים להסביר את ניצני השינוי הנראים ברחבי העולם, בעיקר המערבי: בלימת העלייה בצריכת הבשר לנפש ואף ירידות מתונות בצריכה; עלייה בנוכחות הציבורית של צמחונות וטבעונות; יוזמות אזרחיות וממשלתיות להפחתה בצריכת הבשר והשקעות בפיתוחים תעשייתיים של מקבילות צמחיות למוצרים מהחי. על רקע האילוץ הכלכלי להפחית את צריכת המזונות מהחי, אידאולוגיות הדוגלות בשחרור בעלי-החיים, שהתקיימו לאורך כל ההיסטוריה, משתלבות לאטן בזרם המרכזי של השיח.

ראינו שהזרע של דה-קומודיפיקציה של בעלי-חיים כבר נזרע במערכת המשפטית. מושג ה"התעללות" – האיסור על גרימת סבל לא מידתי לבעלי-חיים – הוא מושג שסתום דינמי. התוכן שמערכת המשפט יוצקת בו משקף מציאות כלכלית וערכים חברתיים. תאורטית מתבקש שינבע ממנו איסור על פגיעה בבעלי-חיים ועל הריגתם לשם אכילת בשרם (אנו יכולים להיזון טוב יותר ללא מנהג זה). ההתייחסות לכל בעלי-חיים כאינדיבידואל נושא זכויות, תכלית כשלעצמו, תובעת מבחינה רעיונית הפסקה מוחלטת של צריכת המזון מהחי, ולא רק את ההפחתה שמחייבים האילווצים הכלכליים. במציאות, הכוונה הכלכלית וההיגיון הערכי משרתים זה את זה: בחברה שלא תצרוך כמויות גדולות של בשר אפשר יהיה לדון ברצינות בהצדקה של הרג של בעלי-חיים – דיון שקשה לנהל באופן נטול פניות בזמן לעיסה של סטייק.

